

—Jon Viklund—Den politiska
hanteringen av sorg i coronakrisen—

Berättelser och ritualer i demonstrativ
politisk retorik

Den här artikeln undersöker två svenska politikernas berättelser om sorg och tröst under coronakrisen. I takt med att fler och fler insjuknade under våren och hösten 2020, och med att dödstaten steg till nivåer som utmärkte Sverige i internationella jämförelser, blev den känslomässiga responsen på krisen en politisk fråga. Borde inte politikens främsta företrädare reagera på detta nationella trauma? I såväl inhemsk som utländsk media skapades vidare under våren en bild av den svenska strategin som känslokall – makten över strategin hade enligt dess kritiker förts över till tjänstemän som reducerade döden till siffror. I debatten ställdes svensk social ingenjörskonst i motsats till ett individcentrerat perspektiv där varje dödsfall var en tragedi.¹ Det var alltså också från en strategisk synpunkt angeläget att visa upp en motbild.

I det följande undersöker jag hur två svenska politiker talar om sorg och tröst som en respons på krisen. Undersökningen syftar till att fördjupa förståelsen av de retoriska former och symboliska manifestationer som kommer till uttryck i denna demonstrativa retorik. Vid sidan av den deliberativa retorik som vi vanligtvis kopplar till politik och demokrati – frågor om policybeslut och framtida vägval som måste debatteras – står den demonstrativa och ceremoniella retoriken, som snarare vill skapa gemenskap kring känslor och värden som ligger i tiden.² Den demonstrativa retoriken är därigenom en central del av politiken, dels eftersom den förhandlar de grundläggande värderingar och attityder som i slutändan ligger till grund för människors handlande, dels eftersom den kan fungera som krishantering i svåra politiska situationer.³ Istället för att deliberera, *visar den upp* genom ceremoniella tal, ritualer och berättelser. Jag vill alltså undersöka de narrativa och rituella funktionerna, och dessutom rikta ljuset på hur litteraturen brukas i de demonstrativa

talen. Efter inledningen följer två avsnitt där dessa begrepp diskuteras varefter analyserna av talen följer.

Det senaste året har två politiker utmärkt sig i vad man kan beskriva som den emotionella krishantering. Den ena är talmannen Andreas Norlén som den 17 juni 2020 omvandlade riksdagens sedvanliga sommaravslutning till en annorlunda ceremoni, en ”minnesstund för pandemins offer”. Senare på året deltog han i svenska kyrkans nationella minneshögtid i Uppsala domkyrka med ett förinspelat tal från riksdagen. Den andra är Stefan Löfven som i egenskap av regeringschef förväntades ta på sig den mera abstrakta uppgiften att moraliskt vägleda nationen. Vid sidan av sina många tal till allmänheten, bland annat två ”tal till nationen”, höll han också ett anförande på allhelgonafton, den 31 oktober, där han talade om det tunga året 2020. ”I dag”, rapporterade *Aftonbladet*, ”håller Stefan Löfven ett tal till Sverige, där han pratar om den sorg som uppstår när man förlorar någon”.⁴ Tidningens ickepolitiska framing reser frågor om just de politiska dimensionerna i talen. Vilka symboliska uttryck används i talet om sorg och tröst, dessa privata känslor som samtidigt är kopplade till det nationella traumat och den politiska krisen? Vilka retoriska funktioner har narrativ och ritualer i dessa tal och hur fungerar de som svar på coronakrisen?

Narrativ i politisk retorik

Retorisk forskning har länge pekat på berättelsens centrala roll i politisk kommunikation. Begreppet berättelse eller narrativ används i skilda betydelser, vilket är ofrånkomligt: politiker anspelar på berättelser, de berättar och de konstruerar en förståelse av en situation som i allt väsentligt är narrativ. Här skiljer jag därför på dels ”stora berättelser” som underliggande idéer i talen, dels

berättelser som manifesterar sig i texten, dels narrativa fragment, alltså benämningar och ordval som antyder en narrativ förståelse av en situation. Jag lyfter till sist fram den grundläggande konstitutiva funktion som utmärker politiska narrativ.

Med de stora berättelserna (*master narratives, meta-narratives*) åsyftas vanligen större skeenden som är socialt, kulturellt och ideologiskt förankrade i det allmänna medvetandet.⁵ Berättelsen om folkhemmet och den svenska välfärdsstatens uppkomst skulle kunna vara exempel på en sådan berättelse som är igenkännbar och kan tas i bruk även genom blotta anspelningar och enskilda ordval. Att tydliggöra sådana berättelser är väl också utmaningen för en narrativ analys av politisk retorik: den underliggande berättelsen är många gånger endast antydd, vilket kommer visa sig i analyserna som följer.

Politiska narrativ kan också utformas som utmejslade berättelser i traditionell mening, med en händelse, en scen, aktörer, en tidslinje. När Löfven i ett tal väver in en berättelse om sin uppväxt i ett fosterhem är det ett exempel på detta. Han blev ”bortlämnad som barn”; mycket hade kunnat gå fel – han kunde ha ”blivit uppgiven, bitter, ensam, arg” – men han fick istället växa upp ”i gemenskap, i trygghet, i Iris och Ture Melanders torp i Ångermanland, i en familj som älskade mig, i ett samhälle som inte räknade ut mig, utan gav mig stora möjligheter i livet”.⁶ Denna berättelse får sin retoriska kraft genom relationen till ett större narrativ om bildningsresan och välfärdsstatens roll i svensk historia. Narrativet fungerar därmed som ett sätt att antyda sanningen i ett påstående som inte kan bevisas med argument i traditionell mening. I fallet Löfven: Socialdemokratin har traditionellt haft rollen att värna den svages rätt, och är också i dag partiet som garanterar denna sociala trygghet.

Att studera narrativens retoriska funktioner bör också inkludera benämningar och ordval som skapar meningsfulla narrativa inramningar av en situation. När en politisk handling lyfts fram kommer den ideologiska eller strategiska riktningen bakom handlingen ofta till uttryck genom en dramatiserad gestaltning av den person som utför handlingen och på vilken scen, på vilket sätt och varför, dock inte alltid så tydligt utlagd som i Löfvens berättelse om sin uppväxt utan snarare genom narrativa fragment.⁷

I retoriskt utformade framföranden fungerar narrativ istället på ett symboliskt plan som en underliggande motivering till rena policyfrågor. När Löfven håller sitt tal till nationen den 22 mars 2020 handlar det på ett plan om de politiska åtgärder som vidtagits för att kontrollera smittspridningen, men någon egentlig argumentation för dessa finns inte och huvuddelen av talet går i en annan riktning. Snarare målas ett slags moraliskt drama upp där medborgaren är den centrala aktören. Pandemin ”prövar oss” nämligen, som ”medmänniskor”. Detta drama handlar på ett djupare plan om vad som står på spel, om verklighetsbilden och den övergripande förståelse en berättelse kan ge av det kritiska läget. Mot bakgrund av den allvarliga situationen och den svenska linjen, som vilar på den enskildes ansvar, är det den enskilda medborgarens handlingar som måste ställas i centrum för dramat och för den ”plikt” som åligger varje enskild person. Det som betonas är de uppoffringar som måste till av var och en för att förhindra smittspridningen, ett ansvar som ligger på varje individ. Publiken inkluderas som deltagande i ett historiskt ögonblick: ”Den stunden är nu. Den dagen är här. Och den uppgiften gäller alla”. Narrativet fungerar här alltså på ett symboliskt plan för att stärka talets explicit uttryckta påstående att vi alla nu måste följa restriktionerna. Löfven anspelar på den större, det svenska välfärdssamhällets, berättelse genom att tala

om ”det starka samhället”.⁸ Individens agerande beskrivs i kollektiva termer – det handlar om ”solidaritet i praktiken” – och mot bakgrund av tilliten som finns till staten: smittspridningen kommer att minska tack vare ett ”starkt samhälle”.

Det som vidare särskilt utmärker den politiska berättelsen är att den har en konstitutiv funktion. Symboler, eller här mer specifikt berättelser, ses då som konstruktioner av kollektiva identiteter. En berättelse gör det inte bara möjligt att förstå en situation på ett visst sätt, den är specifikt adresserad till en viss publik med uppmaningen att identifiera sig med särskilda egenskaper och hållningar, och att omfamna en viss identitet. Detta skiljer sig alltså från övertalande eller övertygande retorik i strikt mening, som vill leda till en handling eller en ändrad uppfattning i en viss ståndpunkt. Det rör sig snarare om en uppmaning att inta en viss subjektsposition, i exemplet ovan positionen som ’ansvarstagande medborgare’. Som Maurice Charland har visat bidrar berättelsen till en kontinuitet och en historia för en sådan subjektsposition. I identifikationen ligger en beredskap att handla, som skiljer sig från utfallet av övertalning: i identifikationen med en viss socialt och ideologiskt förankrad subjektsposition ligger till synes självklara mönster för handling.⁹ I fallet med Löfvens tal finns en tydlig appell. Det är medborgarna som skriver slutet av historien beroende på hur vi tar på oss det ansvar som påkallas. Den konstitutiva retoriken är förstås inte något som fullbordas i ett enskilt tal, utan det är en process där budskap och berättelser upprepas och varieras i olika former. Den är alltså fundamental för politisk kommunikation som alltid i någon mån måste iscensätta eller rama in en specifik uppfattning av verkligheten och placera individen i en meningsfull position (som ”medborgare”, ”folk”, ”medarbetare” etc.) som en del av den politiska identitet som denna berättelse presenterar.

Ritualer i politiken

Iscensättning sker inte endast diskursivt genom berättelser. Det politiska spelet är i stora stycken ritualiserat, där utspel, konflikter och mediehändelser antar former som upprepas med igenkännbara roller och utspel. En politikerns avgång är en händelse som ritualiserats enligt en särskild ordning med iscensatta presskonferenser, försvar och skuldbeläggande, det vill säga särskilda ritualer, beteenden och roller. En avgång eller en avsättning har en social mening och knyter an till samhällets rådande normer. Den kan exempelvis ofta tjäna som en reningsritual där ett politiskt problem löses genom utseendet av en syndabock. Den avgående kan förstas rama in händelsen på ett annat sätt, till exempel genom att framställa sig som ett offer.¹⁰ Ritualen har i vilket fall en tänkt transformativ funktion. Också specifika problem hanteras politiskt genom rituella handlingar. Offentliga ursäkter till utsatta grupper är ett sådant exempel som har studerats av många forskare.¹¹ Ritualer kan också ta formen av återkommande ceremonier, skapade för att få utrymme för politisk kommunikation. Den relativt nya praktiken att hålla politiska ”sommartal”, ”hösttal” och ”jultal” kan ses som ett försök från de politiska ledarna att inrätta ceremonier med rituella funktioner. Härmed skapas nya tillfällen för inte bara opinionsbildning, agitation knuten till årliga högtider och därmed tacksamt fäst vid redan etablerade föreställningar och värderingar, utan också en situation som kan konstituera gemenskap och solidaritet.

Ritualer inom politiken demonstrerar alltså hur politiska handlingar kommer till uttryck i konventionaliserade situationer vilkas mening till stor del ligger i situationens form och förväntningar. David I. Kertzer definierar ritualer brett som ”symbolic behavior that is socially standardized and repetitive” och argumenterar i en

klassisk studie för deras grundläggande socialiserande roll och betydelse för hur vi förstår den politiska verkligheten.¹² Ritualer kan tvingas fram av situationer eller skapas av en förväntan. Efter en särskilt bestialisk dödsskjutning i förorten förväntas statsministern fördöma dådet och uttrycka sin medkänsla med de anhöriga. Samma förväntan finns inte alls på en oppositionspolitiker, vilket visar att ritualen är starkt kopplad inte bara till en viss situation utan också till en viss politisk position. Om en oppositionsledare efter ett våldsdåd i exempelvis Angered eller Rinkeby besöker dessa förorter och pratar med polisen och boende kan denna symboliska manifestation uppfattas som ett naturligt uttryck för engagemang i förortens problem, eftersom vi känner igen dess form och dess innebörd, men den kan också uppfattas som opportunistisk, eftersom handlingen inte ligger i oppositionspolitikerns roll. Ju mer de rituella handlingarna uppfattas som naturliga för en aktör, desto större blir deras rituella, ja magiska kraft: att visa solidaritet, att kasta skuld, rena minnet av en person, eller vad det nu kan handla om.¹³

Politiska ritualer uppstår inte endast på den partipolitiska scenen. Efter en skjutning skapas nästan utan undantag en minnesplats för brottsoffret, med blommor, bilder och tända ljus. Sådana återkommande kollektiva manifestationer pekar på en tydlig känslomässig och retorisk funktion hos ritualen. Känslor smittas och förstärks när de delas i en social gemenskap och ritualens utformning stärker denna känsla. Som Kenneth Burke visat har vissa symboliska former en inbyggd logik och i den mån vi förutser detta inbyggda handlingsmönster och kan delta i det, så skapas en tilltro.¹⁴ Därför är dessa kollektiva manifestationer så effektiva. De skapar en känslomässig inramning av situationen som tycks bekräfta en bild av verkligheten som vi själva ingår och deltar aktivt i. Jag återkommer till frågan om minnestunden som en ritual som tas i anspråk i svensk politik.

Att bearbetningen av vissa specifika trauman tar rituella former är närmast självklart, och hanteringen av sorg sker naturligen genom vissa kulturellt etablerade mönster. Paul t' Hart betonar särskilt ritualens betydelse i kriser och han har ringat in några av dess grundläggande funktioner som "rituals of solidarity", "rituals of reassurance and purification" och "rituals of animosity".¹⁵ De två första kategorierna manifesterades tydligt i Sverige under 2020. Nedan kommer talen analyseras som just solidaritetsritualer, där två av politikens främsta företrädare ceremoniellt uttrycker medkänsla. Den ovan nämnda kritiken av ämbetsmän som Johan Carlsson och Anders Tegnell kan ses som en konflikt mellan olika roller och förväntningarna vi har på dessa. De har framträtt som statstjänstemän och vetenskapliga experter och i stort sett undvikit att beröra den känslomässiga dimensionen av krisen. Deras framskjutna position har dock på vissa håll skapat förväntningar på uppfyllandet av ett visst ritualiserat medkänslobeteende som inte infriats. De har dock tillsammans med regeringsföreträdarna uppfyllt de andra två förväntningarna i Harts typologi. Presskonferenserna har i stora stycken syftat till att visa upp en kunskap om krisen, en kontroll över situationen och en beslutsamhet att gå till botten med problemet. Även frågan om politisk borgfred kan ses som ett resultat av den pågående reningsritual som vid tiden omfattades brett. I en intervju i april 2020 formulerade kristdemokraternas ledare Ebba Bush tydligt den allmänna föreställningen som skapats av ett "yttre hot" och en "gemensam fiende i coronaviruset", varför det heller inte är "läge att ifrågasätta befälhavaren".¹⁶ Situationen ändrades dock under början av sommaren och intensifierades under hösten i form av debatter, intervjuer och tal där oppositionspolitiker etablerade en symboliskt sett rakt motsatt position genom att spela upp en mera tillspetsad politisk animositetsritual, som dock inte nödvändigtvis

förde med sig motsatta positioner i sakfrågan. Så kunde Ebba Bush exempelvis i en debatt i juni 2020 tala om händelser i början av året med ett helt annat tonläge än i krisens första skede. Hon beskriver här det stora antalet avlidna vid äldreboenden som ett resultat av att regeringen "med berätt mod tillåtit en stor smittspridning".¹⁷ Med sådana dramatiska anklagelser upprättas definitiva skiljelinjer och obevekliga positioner och därmed en transformation till en position där oppositionen inte kan anklagas för att vara delansvariga för hanteringen.

De ritualer som uppstår i och runt politiken kan också ses som strategiska handlingar med yttranden som motiveras av en specifik emotsedd effekt i en viss situation. Det offentliga samtalet fungerar som en upprepning av en uppsättning dramatiska skeenden där en politiker eller debattör kan förutse den vidare förståelseramen för ett yttrande, vid sidan av det som bokstavligen sägs. När Ulf Kristersson går ut i medierna med att han vill att regeringen kallar till ett möte om coronakrisen så handlar det förstås inte om att han tappat bort kontaktuppgifterna till Stefan Löfven, utan att han inser att politiken utspelas på en scen inför en publik.¹⁸ Han vill istället inför öppen ridå framställa sig som handlingskraftig i motsats till sin politiska motståndare och visa vem som har initiativet för att därmed styra dagordningen och sätta press på regeringen. Den strategiska funktionen är alltså en del av det som inte utan skäl ofta brukar beskrivas som det politiska spelet.

Hur ritualen ska förstås beror förstås på om syftet är att beskriva eller att ideologikritiskt granska dess funktion som politisk handling. Kertzers breda förståelse av ritualerna i politiken – de utgör strängt taget de handlingar som gör politiken meningsfull – pekar ut de organiserande och legitimerande funktionerna i ett socialt sammanhang och deras uppgift att skapa solidaritet kring gemen-

samma handlingar, vare sig ritualerna konstitueras i konserverande syfte eller för radikal politisk mobilisering. Ändå finns en underliggande problematisering av ritualer också hos Kertzer: deras utbredning kommer på bekostnad av en mer rationell debatt.¹⁹ Ett annat sätt att kritisk granska politiska ritualer är att uppmärksamma dem som stelnade retoriska handlingar. Ritualer uppstår och spelas ut i en igenkännbar situation på en plats och vid en viss tidpunkt och med ett likriktat dramatiserat schema. Kristerssons utspel är inte en handling i den meningen att den skapar förändring, utan snarare en symbol för handlingskraft. Utspelet innehåller inga tydliga alternativa handlingsvägar i krisen, men ger sken av en sådan väg. Symbolen kan alltså förefalla tom, men i den mån den bekräftas i media aktiveras dess mening i och med att en dramatiserad situation skapas där oppositionspolitikern framstår i rollen som utmanare av en handlingssvag regering. En ritual kan mycket väl vara strategiskt motiverad, men är inte desto mindre en av alla dessa stelnade retoriska handlingar som utgör det politiska spelet. Jag återkommer till denna fråga i analysen.

Norléns minnesstund

Som framkommit innebar pandemin en potentiell legitimitetskris inte bara för regeringen utan för riksdagen som helhet eftersom den inledningsvis oreserverat stod bakom den svenska hanteringen av pandemin. Hur kunde Sveriges beslutande församling demonstrera sin medkänsla i den pågående krisen? Andreas Norlén tar som sagt riksdagens högtidliga sommaravslutning som anledning till en helt annan ceremoni än den sedvanliga denna tid på året och skapar en ”minnesceremoni” för dem som avlidit i coronapandemin. Riksdagen dekorerades med vita rosor, den svenska flaggan hissades

på halv stång, och en stråkkvartett spelade Bachs Air.²⁰ Talmannen höll sedan det tal som jag strax kommer att analysera. Det följdes av en tyst minut, och som avslutning framförde en musiker från Livgardets dragonmusikkår ett tupto på jägarhorn. Minnesceremonin hade alltså rituella drag. Genom handlingar och symboliska uttryck genomförde riksdagen en sorgemanifestation, och samtidigt fungerade den som kommunikation utåt när den visade upp riksdagen som visade upp sitt deltagande. Ceremonin hade alltså, i likhet med en begravningsritual, ett transformerande syfte redan i sitt upplägg.²¹ Blandningen av musik, tal och utsmyckning gav riksdagsrummet en andlig dimension, men inramningen var i övrigt en annan. Tv-inspelningen iscensatte ett drama. Medkänsla manifesterades av ledamöternas allvarsamma ansikten och den tysta minuten, och tuptot – en signal som i det militära markerar tid för nattvila – satte punkt för ceremonin, så att säga efter utförd tjänst i fält.

Talmannens anförande är intressant i sig självt som ett symboliskt uttryck för medlidande och solidaritet. Det är också intressant som en politisk intervention där ceremonin syftar till att performativt genomföra den sorgeritual som vi exempelvis ser på en begravning. Jag kommer därför att analysera talet relativt ingående, och i två delar, för att lyfta fram frågor om rituell iscensättning och narrativ.

Inramningen av riksdagens manifestation som en minnesceremoni är inte självklart ett ”naturligt” svar på den rådande situationen. Pandemins första våg hade ännu inte ebbat ut i juni 2020, men den rituella formen demonstrerar behovet att inte bara visa upp ett deltagande utan också performativt genomföra akten att minnas, att sörja och därmed i någon mån föregripa ett slut på krisen. Talets stil säger en hel del om det ethos som måste etableras för detta ändamål. Norlén ger det en högtidlig språkform för att gestalta känslan av sorg och tröst. Med en figur som återkommer

i talet framhäver han paradoxen i kontrasten mellan ”den bedövande vackra” försommargrönskan utanför riksdagshuset och den mörka situationen: ”riksdagen har sorg, Sverige har sorg”. Den högstämde språkformen och det synekdochiska uttrycket framhäver såväl talarens upphöjda roll som anspråken i tilltalet: han talar å riksdagsledamöternas vägnar och som en uttolkare av ett nationellt sentiment.

Ceremonin aktualiserar en ambivalent tidslighet som kommer sig av att den tittar tillbaka på en kris som fortfarande pågår.²² Norlén uppmanar riksdagens ledamöter att stanna upp och minnas, ”minnas allt vi förlorat och alla vi förlorat”, men att minnas förutsätter en plats bortom de händelser som ska minnas. Den upphöjda talarrollen liknar den position som utmärker en präst vars förkunnelse utgår från vissheten om ett större temporalt sammanhang. Norlén skriver på ett liknande sätt historien medan den pågår: minnet av pandemin ”kommer att leva vidare i generationer och bli en referenspunkt i våra liv, i allas liv”. Detta lån av ett religiöst perspektiv på skeendet skiljer sig från den tidslighet som vanligtvis präglar politisk diskurs, men ceremonin har också en särskild rituellt manifesterad tid, med en dramatiserad sorgeakt, som så att säga för ledamöterna från detta offentliga uppvisande av medkänsla till ett erkännande av befolkningens lidande och uppbrott.

Uppmaningen att ”stanna upp för en stund” riktar sig konkret direkt till riksdagens ledamöter. Det är en välkänd topos i andakts- genrer. Talaren tar på sig rollen som förkunnare, och ställer sig utanför tidens kaos för att reflektera. Uppmaningen är förvisso också en uppfordrande, moralisk handling som har att göra med erkännandet av landets prövningar och politikernas roll i dessa, att tvinga sig att reflektera över ens handlingar såväl som deras konsekvenser. Även detta kan alltså ses som en politisk gest. Norlén inskräper ett

ansvar hos riksdagens ledamöter, och i talet formulerar han detta ansvars karaktär.

Som sagt fungerar ceremonin också som strategisk kommunikation, och det är då väsentligt att se hur de svenskar som har drabbats av pandemin – och som indirekt adresseras – omtalas i talet. Norlén ramar in ceremonin i sin helhet som en ”minnesstund för pandemins offer”. Ordet ’offer’ har en moralisk laddning och uppmärksammar återigen en religiös betydelsesfär kring frågan om skuld och ansvar, och likväl också en rituell aspekt. Talmannen hade tidigare samma år anordnat en ”minnestund för förintelsens offer” och han återanvänder en central del av det tal han då höll med några få justeringar:

När vi hedrar minnet av de ungefär 13 miljoner människor, som mördades i nazisternas koncentrations- och förintelsläger, bör vi dock stanna upp ett ögonblick och fundera över varför vi hedrar deras minne. Vi ska inte hedra dem, därför att de var offer, utan för att de var människor. Vi ska inte se dem framför oss som offer i en ändlös massgrav, utan som människor fyllda av liv, fyllda av glädje, fyllda av hopp. Vi ska inte minnas dem för att de dog, utan för att de levde. (Norlén, ”Minnesstund i riksdagen för Förintelsens offer”, 23/1 2020)

Låt oss bära med oss den tanken, när vi nu hedrar minnet av de nära 5 000 svenskar, som förlorat sina liv i coronapandemins spår. Vi ska inte hedra dem för att de blev offer för en pandemi, utan för att de var människor. Vi ska inte se dem framför oss som patienter i sjukhussängar, utan som människor, en gång fyllda av liv, fyllda av glädje, fyllda av hopp. Vi ska inte minnas dem för att de dog, utan för att de levde. (Norlén, ”Minnesceremoni för coronapandemins offer”, 17/6 2020)

Det går att diskutera i vilken grad resonemanget låter sig överföras från förintelseoffren till pandemins offer, eller lämpligheten att återanvända samma formuleringar, men det retoriska återbruket illustrerar de språkliga mönster som återkommande aktualiseras och som också demonstrerar betydelsen av vissa tankefigurer i politiska ritualer. Signifikant i citaten är inte minst *paralipsen*, där talaren skenbart skjuter undan tragiska förhållanden – förintelsens massgravar, patienter i sjukhussängar, det faktum att människor har avlidit – samtidigt som dessa på samma gång pekas ut. I linje med minnestelet genreförväntningar lyfter Norlén fram de avlidna genom vad som verkligen utmärkte dem i deras krafts dagar, vilket formuleras relativt abstrakt, ”för att de levde”. Bakom resonemang- et och parallellen med förintelsens offer ligger idén om människovärde. Människovärdet berövades onekligen förintelsens offer, och detsamma gäller enligt Norlén coronapatienterna som i många fall inte kunde vara med sina anhöriga mot slutet. Minnesceremonier över förintelsens offer är internationellt spridda och fyller rituella funktioner som är väl etablerade. Historieskrivningen över offer, förövare och händelseförloppet är vedertagen, och det finns en konsensus kring att minnet av detta brott mot mänskligheten måste hållas vid liv. En skillnad bland många andra är förstås att riksdagen fortfarande stod mitt i coronakrisen.

Vad som sker är alltså att formerna för en etablerad rituell minnespraktik förs över till en annan situation i syfte att dess terapeutiska och renande funktioner ska kunna överföras på samma sätt. Riksdagen tar på sig att minnas och vill demonstrera symboliskt att den erkänner nationens lidande. Även den tröstande uppgiften i den politiska minnespraktiken, att ge röst åt de drabbade, återkommer retoriskt i talet, åtminstone som en gest genom uppräknin- g av exempel på personer som gått bort en och samma dag. Aleida Ass-

mann har diskuterat minnespraktiker kopplade till sociala trauman och historiska tragedier, och hon pekar på ritualens betydelse som ett slags *bekännelse* för att kunna gå vidare:

The process of remembering in the form of a public and political procedure takes on a similarly therapeutic function as a means of forgetting: a painful truth must be brought into the open and made public, the victims must be offered the opportunity to speak of their suffering and their stories must be listened to and acknowledged with empathy in order to finally alleviate this painful burden of memory.²³

Minnesstunden i riksdagen kan inte fylla samma funktion som i fall där brottet eller traumat ligger i det förflutna. Här blir ceremonin ett mera direkt svar på en kris, nödvändig för upprätthållande av en politisk legitimitet som tycks förutsätta en medkänsla hos de folkvalda. I likhet med de minnespraktiker som Assmann tar upp har idén om det universella människovärdet en framträdande position. Norlén talar om människan på ett abstrakt plan som påminner om den kristna idén om värdigheten som ligger i att vara människa och som kommer i dagen i en kris inför vilken alla står blottade med samma sårbarhet och där alltså gemenskapen i utsattheten visar upp den värdighet som alla delar. Idén om människovärdet saknar inte heller politiska implikationer och framstår i talet som ett av alla dessa entydigt positiva koncept som används i politisk retorik och som alla ska kunna enas kring.²⁴ I den demonstrativa retoriken inriktas framställningen på de gemensamma värden som alla kan skriva under på, men den bygger då också på en utslutning av frågor som snarare skulle ha aktualiserats i en deliberativ politisk kontext: har den svenska strategin utformats så att alla har

kunnat behandlas lika och hur ska den utformas så att det blir fallet i framtiden? I den ritual som minnestunden vill genomföra används dessa universella värden för att överbrygga – eller avleda från – potentiella konflikter och politiska tvistepunkter.

Tröst och konstitutiv retorik

Hur ser då tröstens narrativ ut i Norléns tal och vilka är dess politiska implikationer? Ett utmärkande drag för politiska narrativ är att de inte sluter sig som en klassisk berättelse utan riktar sig mot de subjekt som konstitueras i narrativet. Centralt för förståelsen av dem är alltså till att börja med tilltalet och den föreställda gemenskap som konstrueras, varigenom berättelsen så att säga fullbordas av den tänkta mottagaren. Som Charland uttrycker det är ”the very existence of social subjects (who would become audience members) [...] already a rhetorical effect”.²⁵ Det subjekt som skrivs in kopplas då till en socialt etablerad ideologisk formation, som exempelvis Gud eller den liberala demokratin. Bakom den ceremoniella och till synes icke handlingsinriktade politiska retoriken ligger då alltså en inbjudan att se sig själv i det subjekt som konstitueras och att anta denna roll som aktivt handlande agent.

Talets berättelse om Sverige och coronakrisen handlar om att upprätta en identifikation mellan de inskrivna mottagarna och de symboler som Norlén knyter an till. Talet konstituerar ett ’vi’ som inkluderar i första hand de församlade i riksdagen, men i lika hög grad den svenska befolkningen, ”åhörare i hela vårt land”. Riksdagens ’vi’ knyts till folket och vice versa. Talmannen beskriver de ändrade arbetsformerna i riksdagen och de nya utmaningarna i samhället, de som jobbat hemifrån och på det sättet tagit ansvar – frivilligarbetare, med flera – alla inbegripna i benämningen ”med-

arbetare”: ”Ni som jag tänker förstås på sjukvårdens medarbetare, som gjort heroiska insatser för att rädda liv och som fortsätter att kämpa för allas vår skull”. Det inkluderande ’vi’ som tidigt etableras har som funktion att performativt iscensätta själva riksdagens minnesakt: ”Vi tänker på medarbetarna inom äldreomsorgen och hemtjänsten [...], vi tänker på polis och räddningstjänst, anställda i livsmedelsbutiker och många, många fler”.²⁶

Talaren är mån om att lägga en gemensam grund att stå på i denna krissituation och gör det inledningsvis genom att demonstrera riksdagens empati och medvetenhet om situationens allvar. Han beskriver i högtidliga ordalag den samhällskänsla som riksdagen ställs inför, och visar upp medkänsla med stilistiska medel, som i den asyndetiska och känslomättade uppräkningslistan: ”Lidandet, oron, sorgen.” Norlén berättar om antalet döda och smittade, och de problem som uppstått nationellt som internationellt. Han lägger stor vikt vid att beskriva sorgens och lidandets allmänna omfattning i samhället, men formulerar också tankar på ett mera existentiellt plan, som insikten om ”livets oförutsägbarhet och allas vår sårbarhet”. Sammantaget utkristalliseras två tematiskt distinkta narrativ. Dels ett gemenskapens narrativ där den tänkta publiken antas identifiera sig såsom nationens ”medarbetare”. Talets interpellation riktar sig till medborgaren i dess yrkesidentitet, som gjort uppoffringar för allas bästa. Dels ett existentiellt narrativ där subjektet ser sig själv i sin sårbarhet liksom, som vi ska se, sin del i en större gemenskap.

Förståelsen som demonstreras tar sig uttryck genom ett slags analys av sorgens existensformer i samhället. Relationen mellan delen som omfattande det hela och vice versa tycks utmärka föreställningen om sorg i talet. Norlén dröjer därför särskilt vid en plats i sorgens berättelse: att medan vi upplever en nationell tragedi är varje olycka unik, och likaså var och ens sorg. Vi upplever samma

problem, men ingens ”coronavardag är som någon annans”; sorgen är ”gemensam” och finns i ”hela vårt samhälle”, men den är också helt individuell. Interpellationen fungerar som sagt inkluderande och pekar mot en mindre grupp som berörs direkt – covidsjuka, anhöriga, vårdpersonal etc. – men räknar samtidigt in alla som kan identifiera sig med dessa grupper.

Framhävandet av å ena sidan den enskildes unika upplevelse och egenvärde, och nationens sammanhållande kraft å den andra, inkluderar ett ideologiskt budskap typiskt för den liberala demokrati som talmannen, som främste representant för riksdagen, vill framhäva. Men den ideologiska tendensen har fler bottnar än denna allmänpolitiska. I tröstens narrativ hos Norlén har medborgaren en plats inte bara som en del av nationen, utan också som en del av något större. Här tar han hjälp av poesin, och talet får därmed delvis en karaktär av predikan. ”Vi minns allt vi har förlorat och alla vi har förlorat. Och vi säger till dem som nu sörjer och lider: Du är inte ensam”. Apostroferingen av en drabbad och lidande skapar en vändning i berättelsen: denna stund är för dig, och vi står bakom dig. Poeten Bodil Malmsten får ge förstärkning till detta påstående som både kan förstås som personligt inkännande och ideologiskt: ”jag kan inte dela din sorg, den är odelbar, hel”. Också diktens fortsättning citeras: ”Jag är den skonade delen av dig; Jag vill bara säga att vi är här”.²⁷ Det finns alltså en moralisk samhörighet mellan den som drabbas och ’vi andra’ som skonats.

Norlén återkommer i talet till vad som rustar det svenska folket till den kamp som det nu ställts inför, vilka gemensamma egenskaper som utmärker svenskarna. ”Sammantaget har svenska folket visat prov på en fantastisk flexibilitet. Så många värdefulla arbetsuppgifter har blivit utförda, trots att förutsättningarna förändrades så

drastiskt på några dagar. Vi människor har en enastående förmåga att anpassa oss och kämpa på, även under svåra förhållanden.” Talaren är mån om att beskriva villkoren för människan på ett mera existentiellt plan. ”Med all vår mänskliga flexibilitet och kreativitet har vi kämpat för att begränsa pandemins skadeverkningar.” Det finns en förtröstan i de gemensamma egenskaper som vi delar, i dessa förmågor att uthärda och anpassa oss, och det är en subjekt-position som publiken tacksamt kan identifiera sig med.

Berättelsen handlar som sagt i första hand om detta arbete som ’vi’ – interpellationen som ”medarbetare” – gemensamt utför och har framför oss. Trösten ligger i det existentiella anslaget i denna berättelse. Norlén påminner om den större berättelse som vi är en del av. Han återvänder här igen till andaktsgenrens topoi: ”Kanske kan vi ändå finna ett slags tröst i naturens skönhet”, frågar han sig och går återigen till poesin för att få stöd. Gabriel Jönssons dikt ”Majlövet” tar lövsprickningen som metafor för livets mirakel och ”människolivets bräcklighet”:

Än en vår och bokens fina
löv slår åter ut.
Du får se det innan dina
dar tar slut.
/.../
Om du trycker handens knogar
mot ditt ögonlock
– alla nyutslagna skogar
ser du dock.
Tusen gröna gnistor glimma
bakom din pupill,

Därför att i denna timma
majlövet blir till.
Bort har dina vårar farit,
åren stupa ner,
Men nu har du åter varit,
där ett under sker.

Dikten uttrycker vemodet i insikten att livet tar slut – och i slutraderna förmedlas också indirekt en empati med den grupp äldre som drabbats särskilt hårt – men dess retoriska funktion är i första hand att peka på en sekulär andlighet, låt vara att den med ordet ”under” öppnar för en kristen världssyn. Det existentiella narrativet i Norléns tal sluter sig alltså i förvisningen om människans fantastiska egenskaper och i trösten som ligger i naturens under.

Allhelgonatalen

Frågan om politikens hantering av sorg under coronapandemin aktualiserades igen under allhelgonahelgen. I de följande avsnitten kommer jag att diskutera två tal som hölls under allhelgonahelgen, ett av Norlén och ett av Löfven, och då särskilt frågan om hur dessa politiker ger trösten en narrativ inramning. De två talen illustrerar två skilda sätt att göra politiskt bruk av den demonstrativa retoriken, och då särskilt minnestalets genre.

Allhelgona är en högtid som inte tidigare tagits i anspråk av politiker. Den betraktas snarast som inåtvänd och privat. I den mån folk vänder sig till en samlade instans är det kyrkan som står för den andliga vägledningen med sina minnesgudstjänster. Att två av statens främsta företrädare, talmannen och statsministern, håller all-

helgonatal är ett tydligt tecken på att döden detta år blev en politisk fråga. Talmannen har det främsta uppdrag en folkvald kan ha i Sverige, och förväntas i första hand ha ansvar för regeringsbildning och leda riksdagens löpande arbete. Därutöver utför talmannen vissa representationsuppdrag, och har en särskild roll i internationella kontakter. Uppdraget är alltså strängt taget opolitiskt. De manifestationer som de senaste decennierna har ordnats av talmannen har varit sådana där det funnits en uppslutning i alla partier: uppmärksammande av kvinno- och FN-dagen, minneshögtider av förintelsen, Raoul Wallenbergs försvinnande och Olof Palmes död.²⁸

När statsministern och talmannen håller minnestal på allhelgona kan vi se hur en gammal ritual omformas och hur den demonstrativa retoriken utvidgas inom ramen för de ämbeten som de innehar. Vi kan se hur talarna försöker möta förväntningarna på ett minnestal, så den ritual som formas sker under en förhandling med olika förväntningar på talet och den krissituation som föreligger. Traditionellt sett finns det i denna demonstrativa och religiöst färgade genre en central didaktisk uppgift: talaren vänder sig till de levande, talar om de döda men vill dessutom lära ut något. Känslorna av ångest och sorg hos de medverkande ska idealt sett förvandlas till känslor av kollektiv förtröstan och en beredvillighet till handling.²⁹ Det finns alltså här en förväntan att talaren ska ikläda sig en roll som själslig vägledare. Eftersom talen knappast innehåller en handlingsinriktad argumentation, utan snarare är kontemplativa och inriktade på att bemöta en föreställd känsla hos befolkningen, är det intressant att se vilket slags demonstrativ retorik och vilka narrativ som kommer till uttryck. Talmannens tal må vara strängt taget opolitiskt men vilka andra tendenser och motiv innehåller det, och vad säger de om hur Norlén axlar talmansrollen?

Talmannen som andlig vägledare

Andreas Norlén blev inbjuden att tala under svenska kyrkans minnesgudstjänst i Uppsala domkyrka den 28 oktober 2020. Tillställningen var en ekumenisk gudstjänst med judiska och muslimska inslag. Den leddes av ärkebiskopen Antje Jackelén, kungen och drottningen satt i den lilla utvalda skaran åhörare och evenemanget sändes av TV4 – Talmannen deltog på distans från riksdagen med ett förinspelat tal. Scenen är alltså dubbel: han talar i egenskap av talman från riksdagen, men i tv-sändningen från och samtidigt i kyrkorummet. Den 1 november lades talet vidare ut på Instagram och Twitter.³⁰ Talet lånar flera formuleringar från sommaravslutningen men är i mindre grad ett tal å riksdagens vägnar. Det är kortare, mer koncentrerat och högstämt, inriktat på hur sorgen ska förstås och hur den ska omvandlas till något hoppfullt.

Den transformerande tendensen i Norléns tal tar sig uttryck i en sakral stil och ett narrativ som formuleras på ett symboliskt plan. ”Vi sörjer allt vi har förlorat och alla vi har förlorat. [---] Vi minns allt vi har förlorat och alla vi har förlorat.” Formuleringarna återkommer från det tidigare talet, och i än högre grad präglas det senare av en predikande ton. Men här formuleras berättelsen mot bakgrund av en symbolisk scen. ”Höstens färger brinner omkring oss”, inleder Norlén, och lågorna återkommer i ”de ljus som brinner i allhelgonatid”, lågor som trotsar mörkret. Litterära citat fungerar vidare som förstärkning av denna scen. För att ge extra tyngd och stämning bakom framställningen av människans sköra belägenhet citeras de sista raderna ur Heidenstams gravdikt till diktarvännen, ”Gustaf Frödings jordafärd”, som slutar:

Förunderligt stort är ett människoöde.
Dröm och saga och skummande flöde,
vågor och lågor och stormars kör,
men hon själv är det sköraste rör.³¹

Människan som bräcklig och storartad på samma gång, alltså. Temat med lågorna löper genom hela talet: ljusen brinner för de ”livslågor som pandemin släckt”, och rörelsen avslutas med kopplingen till ”himlens alla stjärnor ” som lyser och påminner om att ”inga själar är bortglömda”. Handlingen att sörja och minnas formuleras på ett religiöst vis, i enlighet med ett gängse kristet symboliskt register, och som just den rituella handlingen att tända ljuset: ”Mitt ljus tänder jag för dig som sörjer och för allt det du sörjer. Din sorg tillhör dig, men du är inte ensam. Vi alla bär dig, liksom du är med och bär oss andra.” Den avslutande kiasmen uttrycker den paradoxala enhet som är så central för Norléns tanke om enheten som kan överbrygga sorg och ensamhet.

Det symboliska, existentiella narrativet tjänar återigen till att ge tröst, och däri ligger också den didaktiska avsikten i beskrivningen av den mystiska kraft som kan hämtas också i de mörkaste situationer:

De lågor som brinner i dag får sin kraft av kärlek och sorg. Vi sörjer för att vi älskar. Men lågorna får näring också av tacksamhet. Tacksamhet inför det våra nära betytt för oss. [---] I tacksamheten ryms också hoppet – hoppet för en sörjande om en tid när minnenas lyskraft lindrar sorgens smärta, hoppet för vårt samhälle om en väg genom pandemin.

Varför sörjer vi? Syftet bakom den rituella handlingen uttrycks alltså med det religiösa språkets aforistiska och paradoxala stil: ”Vi sörjer för att vi älskar”. Predikostilen kan kanske förvåna med tanke på avsändarpositionen i riksdagen, men den sakrala tonen och de litterära uttrycken ger Norlén ett tröstens språk, vilket också förstärks av ritualen i Uppsala domkyrka, talets andra scen.

Talet vill därmed också fungera transformativt. Kärlek och sorg ger kraft, som ger tacksamhet, som ger hopp, inte bara för den enskilda utan också för hela samhället. Framställningen avslutas med en ofta citerad dikt av den engelske prästen och teologen Henry Scott Holland, ”Döden betyder ingenting”. Dikten fullbordar i talet den transformerande rörelsen med det stilistiska bruket av *prosopopeia*, då den ger ordet från de levande till de döda: den avlidna tröstar den efterlevande och uppmanar den att minnas. Dikten avslutas med rader som tvetydigt kan handla om antingen mötet som sker i livet eller efter döden: ”Varför skulle du sluta tänka på mig / för att du inte längre kan se mig. / Jag väntar på dig någonstans väldigt nära.” För Norléns demonstrativa krisretorik har litteraturen funktionen att lyfta framställningen från den realistiska, politiska scenen till en symbolisk plats. Han öppnar därmed mot en religiös världssyn där hoppet har utomvärldsliga dimensioner.

Statsministern och det gemensamma mörkret

Löfvens allhelgonatal har en annan, mer intim talsituation. Han sitter i en fåtölj vid ett tänt ljus och talar direkt in i kameran. Han är klädd i kostym, en formell klädsel som alltså motsvarar stundens allvar, och framträder på det viset i sin roll som statsminister. Samtidigt bidrar den informella inramningen till ett annat ethos, någonstans mellan privat och offentligt. Det är en talarroll med

auktoritet både genom statsmannaskapet och det personliga, vilket påverkar förståelsen av motiven bakom talet. Talet publicerades först på Instagram den 31 oktober 2020, och det spreds sedan i andra medier.³² De många kommentarerna efter inlägget domineras också av tack, positiva värdeomdömen och intimiserande emojis (❤️😭😞 etc.).

Medan Norlén till stor del förlade berättelsen på ett symboliskt plan beskriver Löfven bakgrunden verklighetsnära och med mörka färger. Det har varit ”ett tungt år” och döden har ”varit ovanligt närvarande”: ”Människor har alltför ofta fått möta döden utan sina närmaste vid sin sida. Besöksförbud på äldreboenden och behovet av fysisk distans har gjort att telefonerna gått varma men kramarna blivit få.” Löfven lägger över huvud taget tyngdpunkten på att beskriva sorgen:

Den som förlorar en familjemedlem eller vän förlorar också en del av sig själv. Det går inte längre att fråga hur julfirandet var det där året, det går inte att skratta åt resor som gick fel eller reda ut gamla missförstånd. Minnen tappar sin spegel. Och framtiden innehåller mycket, men aldrig mer den som avlidit. Vi som är kvar får leva med ett facit över hur allting blev. Det finns ingen ytterligare möjlighet att säga jag älskar dig. Vi kvarblivna får hoppas att vi har sagt eller visat det på så många sätt att kärleken var en självklarhet i hela livet, in i döden.

Högtiden sätter situationen: döden är ett faktum, och med den sorgen och lidandet. Även Löfven använder litteraturen för att uttrycka tankar som annars inte kommer naturligt ur den politiska rollen. Han inleder talet – före det citerade – med att, som Norlén, lyfta fram några rader av Bodil Malmsten: ”Det är inte de avlidna /

som lider / det är de kvarblivna”.³³ Citatet fungerar produktivt för Löfven som tar upp det poetiska uttrycket ”de kvarblivna” och över huvud taget diktens oförsonliga smärta i att bli lämnad kvar. Löfvén beskriver, till skillnad från talmannen, denna sorg på ett mera naket sätt och utifrån vad som framstår som en personlig erfarenhet. Han blandar enkelhet med en ambition att mera konstfullt beskriva känslan. Genom att koppla på den poetiska stilen – till exempel metaforen ”Minnen tappar sin spegel” – får talet ett språk som svarar mot den starka känslan det försöker beskriva.

I det klassiska gravtalets och gravdiktens retoriska genre finns tre centrala topoi: sorgelagan (*luctus*) lovprisning av de döda (*laus*), och tröst till de efterlevande (*consolatio*).³⁴ Alla förekommer hos Löfven, och till skillnad från Norléns tal finns här som synes ett rikt mått av sorgelagan. Han stannar vid smärtan då en nära avlider, och griper tag i åhöraren med en närmast melodramatisk gest: ”Det finns ingen ytterligare möjlighet att säga jag älskar dig.”

Narrativet i Löfvens tal präglas alltså av de drabbades perspektiv, och särskilt ”de kvarblivnas”, de som ”är kvar och får leva med facit”. Detta lidande är scenen där narrativet utspelar sig. Handlingen att minnas ges dock mening som en kollektiv handling och blir en källa till tröst. Det är extra värdefullt för ”oss som land att vi tillsammans kan minnas de som lämnat oss”. Löfven vill vända berättelsen till något gott, ja rent av konstruktivt. Gemenskapen är då det första värde som han lyfter fram. Han påminner om den tacksamhet som innebär ”att ha fått lära känna en annan människa” och dela ”några stunder tillsammans”. På samma sätt som Malmsten hjälpte honom att formulera smärtan i sorgen tar han nu hjälp av ett citat från Vilhelm Moberg för att ytterligare stärka detta gemenskapens lov som lyfts fram på slutet, och som utmynnar i en uppmaning. Vi

ska nämligen ”påminna varann om att berätta för familj och vänner hur glad du är att ha dem i ditt liv. Påminna varann om att göra det bästa möjliga av din stund på jorden.” Löfven har sedan en tid tillbaka integrerat detta citat från Moberg i sin repertoar, och den återkommer i hans tal och kampanjvideos.³⁵ Medan Norlén gick till den religiösa känslan för att formulera hoppet ger Löfven tröst genom att lyfta fram Mobergs maxim att göra det bästa av det enda liv man har på jorden.³⁶

Litteraturen ger Löfvens tal ett moraliskt språk både för att visa upp medkänsla och för att peka på trösten som ligger i det gemensamma. Han behöver inte ingående berätta om vad som hänt, liksom i Norléns tal är denna bakgrund tagen för given, men ger det svenska folket och den utmaning som det står inför en högstämmd inramning, både personligt poetisk och moraliskt uppfordrande. Michael Billig och Cristina Marinho har pekat på maximen och det narrativa fragmentet som typiska medel i dessa demonstrativa, politiska tal. De pekar särskilt på frånvaron av längre beskrivningar och berättelser om de händelser som uppmärksammas i minnestalen. I hyllandet av värderingar ligger ofta inte bara värderingarna själva utan också värderingen av värdet att ha värderingar.³⁷ På samma sätt talar Löfven om hur ”extra värdefullt, extra fint” det är med gemenskap, hur ”tacksamma” vi är över denna, och hur kärleken är den ”starkaste och finaste och mänskligaste känsla som finns”. Detta får oss möjligen att se en ny identifikatorisk nivå i den konstitutiva retoriken som diskuterats i dessa tal. Det finns ett värde inte bara i att samlas kring gemensamma värderingar utan också i att dela uppskattningen av dessa värderingar.

Avslutning

Det blir allt mer angeläget att studera politikens demonstrativa retorik. De analyserade talen visar hur politiker hanterar frågor om skuld och ansvar, liksom hur de försöker formulera kollektiva identiteter och värderingar i förhållande till den uppkomna krisen. De ger också exempel på hur politisk kommunikation kommer till uttryck som ett drama och som iscensättningar av ritualer snarare än som ett samtal om policyfrågor. De problem som uppstår i samhället och som konfronterar politiker utmynnars ofta i svar i form av presskonferenser, offentliga tal eller kommunikation i sociala medier där politiker försöker styra det drama där de uppträder. Media är av naturliga skäl upptagna av dessa sidor på grund av personcentrering och orientering mot konflikter. Dessutom tycks det som om det i klassisk mening demonstrativa talet får större och större utrymme i den politiska diskursen. De tal som här har analyserats är exempel på en växande trend där politiker i högre grad riktar in sig på att skapa identifikation mellan parti, politik och publik. Ett av målen med denna artikel har varit att visa hur talens budskap kan förstås och hur retoriken bakom dessa budskap fungerar.

De analyserade coronatalen visar upp de skilda funktioner som ritualer kan ha i krissituationer. De fungerar performativt i det att de både visar upp och realiserar ett deltagande hos riksdagen och den enskilda politikern. Genom att anta den religiösa ritualens roller, språk och former demonstrerar de en sorgeakt med ett 'vi' som både inkluderar de församlade riksdagsmännen och den publik som tilltalas. Minnesritualen fungerar på så sätt terapeutiskt. Talmannen erkänner de drabbades sorg och lägger symboliskt sett den på riksdagens axlar. Det rör sig förstås också krasst om en krishantering. För politiken finns en särskild handlingstemporalitet där olika

intressen strider om var man befinner sig i krisen och när det ska till åtgärder. Under våren uppstod en konflikt om tillsättandet av en coronakommission. Skulle uppdraget vara att utreda hanteringen omedelbart eller när krisen var över? En liknande problematik finns i minnesstunden. Coronakrisen satte ett tryck på politikerna att svara på en situation som fortfarande var under utveckling. I båda fallen har frågan om ansvar en stor betydelse.

I kritiken mot den svenska linjen låg bland annat en kritik av vad som uppfattades som ett alltför rationellt tänkande, fokuserat på statistik och system, men blint för tragedin i varje enskilt fall. De skilda narrativ som formuleras i talen har det gemensamt att de tar upp den individuella sorgen och den kollektiva gemenskapen, och de formulerar en transformation från sorg till hopp eller från död till liv. Här visar analysen vilken viktig roll litteraturen spelar i talen. Douglas Davis har pekat på ordens centrala roll i begravningsritualer, och att språket – ”words against death” – kan transformera sorgen till något som liknar hopp.³⁸ Litteraturen hjälper talaren att ta steget mot mera anspråksfulla utsagor och aforismer. Det är inte förvånande att talarna använder en hög stilnivå för att uttrycka sorgen i denna prekära situation, men språket används också för att gestalta en annan roll än den förväntade politikerrollen. Norlén tar på sig rollen av predikare, och citaten hjälper honom att lyfta frågor om till exempel livet efter detta. I Löfvens tal å andra sidan överförs den svartsynta Bodil Malmstens utsägelseroll på talaren när han inkännande och personligt beskriver den sorg som drabbat många. Norléns tal på allhelgona hämtar en symbolisk topik från andakts-genren och dikten – ljuset och den brinnande lågan i motsats till mörkret – som hjälper honom att formulera ett hopp bortom förlusten. Löfvens narrativ är å andra sidan profant och realistiskt. Det är insikten om att vi är satta på jorden tillsammans

med andra människor som kan skapa tacksamhet och därmed incitament till handling.

Talen visar sammanfattningsvis hur politiska ritualer omvandlas i takt med att samhället möter nya kriser som måste hanteras. Dessa kommer till uttryck i ceremonier där gamla traditioner och vedertagna retoriska genrer omskapas för att passa den nya situationen, och – förstås – för att fungera som lämpliga strategiska svar på den uppkomna situationen.

Referenser

- Agenda, Svt, 7 juni 2020, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/bush-regeringe-tillat-smittan-att-spridas>.
- Aristoteles. *Retoriken*. Översättning Johanna Akujärvi. Ödåkra: Retorik-förlaget, 2012.
- Assmann, Aleida. "To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?". I *Memory and Political Change*, red. A. Assmann & L. Shortt. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012.
- Billig, Michael & Cristina Marinho. *The Politics and Rhetoric of Commemoration. How the Portuguese Parliament Celebrates the 1974 revolution*. London: Bloomsbury Academic, 2017.
- Buhre, Frida. *Speaking other Times: Hannah Arendt and the Temporality of Politics*. Diss., Uppsala: Department of Literature, Rhetoric, Uppsala University, 2019.
- Burke, Kenneth. *A Grammar of Motives*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969.
- Burke, Kenneth. *A Rhetoric of Motives*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969.
- Bush, Ebba. Sveriges radio, Ekots lördagsintervju, 25 april 2020, hämtad 6 september <https://sverigesradio.se/avsnitt/1482672>.
- Bäckström, Anders. "Begravningsriter i Sverige". *Svensk Kyrkotidning* 24 (2013).
- Charland, Maurice. "Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois", *Quarterly Journal of Speech* 73 (1987): 133–150.
- Cuypers, Daniël, Daniel Janssen, Jacques Haers & Barbara Segaert, red. *Public Apology between Ritual and Regret: Symbolic Excuses on False Pretenses or True Reconciliation out of Sincere Regret?* Amsterdam: Rodopi, 2013.
- Davies, Douglas. *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funeral Rites*, 3 uppl. London: Bloomsbury Academic Press, 2017.
- Ekot, Sveriges radio, 2 november 2020, hämtad 6 september <https://sverigesradio.se/artikel/7590375>.
- Fiskesjö, Bertil. *Talmannen i svenska riksdagen*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond/Gidlunds förlag, 2003.
- Hansson, Stina. "Bröllopslägrets skald och bårens." *En studie i Lucidors tillfällesdiktning*. Diss., Göteborg: Göteborgs universitet, 1975.
- Hart, Paul 't. "Symbols, Rituals and Power: The Lost Dimensions of Crisis Management", *Journal of Contingencies and Crisis Management* 1, no 1 (1993).
- Kertzer, David I. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven & London: Yale University Press, 1988.
- Klenell, Johannes. "Tror verkligen Finland att vi inte sörjer våra döda", *Arbetet*, 25 maj 2020, <https://arbetet.se/2020/05/25/tror-verkligen-finland-att-vi-inte-sorjer-vara-doda/>.
- Lindqvist, Janne. *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* (Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 38). Diss., Uppsala: Uppsala universitet, 2002.
- Lyotard, Jean-François. *La Condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Éd. de minuit, 1979.
- Löfven, Stefan. Tal i Almedalen, 5 juli 2018. Socialdemokraternas hemsida, hämtad 6 september 2021: <https://www.socialdemokraterna.se/nyheter/nyheter/2018-07-05-stefan-lofvens-tal-i-almedalen>.
- Löfven, Stefan, Magdalena Andersson, Peter Hultqvist & Margot Wallström, *Det starka samhällets revansch*. Stockholm: SAP, 2018, <https://socialdemokraterna.abf.se/globalassets/socialdemokraternas-studieportal/det-starka-samhallets-revansch---antologin.pdf>.

Löfven, Stefan. Tal vid minnet 2018 av Tsunamikatastrofen 2004, hämtad 6 september 2021 <https://www.regeringen.se/tal/2018/06/statsminister-stefan-lofvens-tal-vid-invigningen-av-minnesvarden-efter-flodvagskatastrofen-i-sydostasien-2004/>.

Löfven, Stefan. ”Ni är på väg mot ett historiskt misstag”, *Aftonbladet*, 8 september 2018, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/71O6R9/ni-ar-pa-vag-mot-ett-historiskt-misstag-m>.

Malmsten, Bodil. *Det här är hjärtat*. Stockholm: Rönnells antikvariat/Bonnier, 2015.

McGee, Michael Calvin. ”The ’ideograph’: A link between rhetoric and ideology”, *Quarterly Journal of Speech* 66 (1980), 1–16.

Minnesceremoni för coronapandemins offer. Riksdagens webb-tv, hämtad 6 september 2021 https://www.riksdagen.se/sv/webb-tv/video/ovrigt-kammaren/minnesceremoni-for-coronapandemins-offer_H7C120200617zz.

Moberg, Vilhelm. *Din stund på jorden*. Stockholm: Bonnier, 1963.

Pereleman, Chaim & Lucie Oldbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Översättning J. Wilkinson & P. Weaver. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1969.

Vatnøy, Eirik. ”Leaders’ Response to Terrorism: The Role of Epideictic Rhetoric in Deliberative Democracies”. *Journal of Public Deliberation* 11, no 2 (2015), 1–22.

Viklund, Jon. ”Kenneth Burke och dramatismen”. I *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*, red. Otto Fischer, Patrik Mehrens & Jon Viklund. Ödåkra: Retorikförlaget, 2014, 179–194.

Villadsen, Lisa S. & Jason A. Edwards, *The Rhetoric of Official Apologies: Critical Essays*. Lanham: Lexington Books, 2021.

Weaver, Richard. *The Ethics of Rhetoric*. Davis, CA: Hermagoras press, 1985.

Westling, Fanny. ”Stefan Löfven allhelgonatalar – se talet här”, *Aftonbladet*, 31 oktober 2020, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/399mLA/stefan-lofven-allhelgonatalar--se-talet-har>.

Noter

1 Ett tillspetsat uttryck för denna debatt framkommer i Johannes Klenells ”Tror verkligen Finland att vi inte sörjer våra döda”, *Arbetet*, 25 maj 2020, <https://arbetet.se/2020/05/25/tror-verkligen-finland-att-vi-inte-sorjer-vara-doda/>. Där räknas en rad anklagelser mot den svenska linjen upp, t.ex. den finländske författaren och journalisten Philip Teirs jämförelse mellan den svenska strategin och den nationella ”själv tillräckligheten” å enas sidan och skräckfilmen *Midsommars* scen med ättestupan å den andra, samt författaren Katarina Janouch som liknat Tegnell vid nazitysklands ”dödsängel”, dr Josef Mengele. Jfr också podden Stormens utveckling om ”Den banala svensken” publicerad 21 maj 2020, som diskuterar kritiken mot den svenska linjen med flera exempel.

2 Den klassiska distinktionen mellan dessa två retoriska genrer återfinns i Aristoteles, *Retoriken*, bok 1.

3 Om demonstrativ (eller epideiktisk) retorik och doxa, se Chaim Pereleman & Lucie Oldbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, övers. J. Wilkinson & P. Weaver (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1969), 47–51. För exempel på den demonstrativa retorikens betydelse för politisk krishantering, se t.ex. Eirik Vatnøy, ”Leaders’ Response to Terrorism: The Role of Epideictic Rhetoric in Deliberative Democracies”, *Journal of Public Deliberation* 11, no 2 (2015), 1–22.

4 Fanny Westling, ”Stefan Löfven allhelgonatalar – se talet här”, *Aftonbladet*, 31 oktober 2020, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/399mLA/stefan-lofven-allhelgonatalar--se-talet-har/>.

5 Termen ’de stora berättelserna’ (”métarécits”, ”grands récits”) myntades 1979 i Jean-François Lyotards *La Condition postmoderne: rapport sur le savoir* (Paris: Éd. de minuit, 1979). Han argumenterade där för att stora berättelser, som t.ex. framstegstanken eller de stora ideologierna, har förlorat sin roll i den postmoderna epoken. Lyotard menar att små, ickeuniversaliserande berättelser är bättre ägnade att förklara sociala, kulturella och politiska förändringar i vår tid.

6 Se Löfvens tal i Almedalen den 5 juli 2018: ”Jag kan bara se till mitt eget liv. Jag blev bortlämnad som barn. Det finns tusen sätt mitt liv hade kunnat gå fel på. Jag kunde ha blivit uppgiven, bitter, ensam, arg. Men jag fick växa upp i gemenskap, i trygghet, i Iris och Ture Melanders torp i Ångermanland, i en familj som älskade mig, i ett samhälle som inte räknade ut mig, utan gav mig stora möjligheter i livet.” Talet publicerat på Socialdemokraternas hemsida: <https://www.socialdemokraterna.se/nyheter/nyheter/2018-07-05-stefan-lofvens-tal-i-almedalen/>.

7 Om ”narrative fragments”, se Michael Billig & Cristina Marinho, *The Politics and Rhetoric of Commemoration. How the Portuguese Parliament Celebrates the 1974 revolution* (London: Bloomsbury Academic, 2017), 98–106. Jag använder dock begreppet i en något bredare betydelse. Min formulering kring vem, vad, var, hur och varför liksom ”dramatisering” anspelar på Kenneth Burkes pentadiska metod, först utlagd i *A Grammar of Motives* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969 [1945]).

8 Uttrycket ”det starka samhället” är mest förknippat med Tage Erlander och svensk politik på 1960-talet, men har på senare tid återlanserats av Löfven och Socialdemokraterna. Se t.ex. Stefan Löfven, Magdalena Andersson, Peter Hultqvist & Margot Wallström, *Det starka samhällets revansch* (Stockholm: SAP, 2018), också tillgänglig online: <https://socialdemokraterna.abf.se/globalassets/socialdemokraternas-studieportal/det-starka-samhallets-revansch---antologin.pdf>.

9 Maurice Charland, ”Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois”, *Quarterly Journal of Speech* 73 (1987), 133–150 (särsk. 133 f.).

10 Jon Viklund, ”Kenneth Burke och dramatismen”, i *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*, red. Otto Fischer, Patrik Mehrens & Jon Viklund (Ödåkra: Retorikförlaget, 2014), 179–194.

11 Om offentliga ursäkter, se *Public Apology between Ritual and Regret: Symbolic Excuses on False Pretenses or True Reconciliation out of Sincere Regret?*, red. Daniël Cuypers, Daniel Janssen, Jacques Haers & Barbara Segaeert (Amsterdam: Rodopi, 2013); Lisa S. Villadsen & Jason A. Edwards, *The Rhetoric of Official Apologies: Critical Essays* (Lanham: Lexington Books, 2021).

12 David I Kertzer, *Ritual, Politics, and Power* (New Haven & London: Yale University Press, 1988), 9.

13 Om denna retorikens realistiska funktion, som ligger i den språkliga handlingen såväl som i de närmast magiska band som binder oss människor samman (eller splittrar oss), se Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969 [1950]), 43.

14 Kertzer *Ritual, Politics, and Power*, 101, diskuterar denna retoriska funktion och återoppar Burkes kända resonemang om ”collaborative expectancy”: ”[...] imagine a passage built about a set of oppositions: (‘we do this, but they on the other hand do that; we stay here, but they go there; we look up, but they look down,’ etc.). Once you grasp the trend of the form, it invites participation regardless of the subject matter. Formally, you will find yourself swinging along with the succession of antitheses, even though you may not agree with the proposition that is being presented in this form. Thus, you are drawn to the form, not in your capacity as a partisan, but because of some ‘universal’ appeal in it. And this attitude of assent may then be transferred to the matter which happens to be associated with the form.” Burke, *A Rhetoric of Motives*, 58.

15 Paul ’t Hart, ”Symbols, Rituals and Power: The Lost Dimensions of Crisis Management”, *Journal of Contingencies and Crisis Management* 1, no 1 (1993), 43 f.

16 Sveriges radio, Ekots lördagsintervju den 25 april 2020, <https://sverigesradio.se/avsnitt/1482672>, ca 4.40–4.50 minuter in i programmet.

17 SVT, Agenda, 7 juni 2020, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/bush-regeringe-tillat-smittan-att-spridas>.

18 Exemplet är hämtat från ett utspel i Sveriges radio den 2 november 2020, <https://sverigesradio.se/artikel/7590375>.

19 Kertzer *Ritual, Politics, and Power*, passim.

20 Minnesceremonin publicerades på riksdagens webb-tv: https://www.riksdagen.se/sv/webb-tv/video/ovrigt-kammaren/minnesceremoni-for-coronapandemins-offer_H7C120200617zz. Stråkkvartetten

spelade g-strängsversionen av Bachs Air, alltså August Wilhelmjs berömda arrangemang från 1871.

21 Minnesgudstjänsten fungerar på så sätt som en begravning. Jfr Anders Bäckström, "Begravningsriter i Sverige", *Svensk Kyrkotidning* 24 (2013).

22 Frida Buhre har argumenterat för betydelsen av anakronismer i Politisk retorik, Se *Speaking other Times: Hannah Arendt and the Temporality of Politics* (diss., Uppsala: Department of Literature, Rhetoric, Uppsala University, 2019).

23 Aleida Assmann, "To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?", *Memory and Political Change*, red. A. Assmann & L. Shortt (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012), 8.

24 Richard Weaver beskrev dessa som *God terms* och de påminner också om det som Michael Calvin McGee, med ett annat teoretiskt perspektiv, beskrev som *ideographs*. Se Weavers, *The Ethics of Rhetoric* (Davis, CA: Hermagoras press, 1985 [1953]); Michael Calvin McGee, "The 'ideograph': A link between rhetoric and ideology", *Quarterly Journal of Speech* 66 (1980), 1–16.

25 Charland, "Constitutive Rhetoric", 1.

26 Om inkluderande bruk av första person plural i demonstrativa politiska tal, se Billig & Marinho, *The Politics and Rhetoric of Commemoration*, 64–67.

27 Bodil Malmsten är en ofta citerad poet i dödsrunor och i tal om sorg och död. Dikten Norlén citeras användes också av Stefan Löfven 2018 vid en invigning av ett minnesmärke efter Tsunamikatastrofen 2004. <https://www.regeringen.se/tal/2018/06/statsminister-stefan-lofvens-tal-vid-invigningen-av-minnesvarden-efter-flodvagskatastrofen-i-sydostasien-2004/>.

28 Bertil Fiskesjö, *Talmannen i svenska riksdagen* (Stockholm: Riksbankens jubileumsfond/Gidlunds förlag, 2003), 31 (restriktivitet), 60 (manifestationer och minneshögtider).

29 Jfr Kertzer, *Ritual, Politics, and Power*, 65 f.

30 Den 15 februari 2021 hade videon på Norléns officiella konto talman.andreas.norlen 2 854 visningar.

31 Heidenstams dikt citeras efter Norléns tal, med undantag för v:et i tredje raden som har ändrats till gemen.

32 Den 15 februari 2021 hade videon på Löfvens officiella Instagram-konto stefanlofven 31 938 visningar.

33 Dikten hämtas från Bodil Malmstens *Det här är hjärtat* (Stockholm: Rönnells antikvariat/Bonnier, 2015), 23. Den lyder i sin helhet: "Det är inte de avlidna / som lider / Det är de kvarblivna // Du är mitt enda bevis på / att jag har funnits / Du är mitt enda alibi / Mitt vi // Kom tillbaks / Kom tillbaks".

34 Om denna tredelning, se t.ex. Stina Hansson, "Bröllopslägrets skald och bårens." *En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss., Göteborg: Göteborgs universitet, 1975), 56 ff; Janne Lindqvist, *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfallestryck till handelsmän före 1780* (diss., Uppsala: Uppsala universitet, 2002) [Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 38], 49.

35 Se t.ex. "Ni är på väg mot ett historiskt misstag", *Aftonbladet*, 8 september 2018.

36 Mobergs roman *Din stund på jorden* innehåller bland annat raderna: "Du ska alltid tänka: Jag är här på jorden denna enda gång! Jag kan aldrig komma hit igen! Och detsamma sa Sigfrid till sig själv: Tag vara på ditt liv! Akta det väl! Slarva inte bort det! För nu är det din stund på jorden!". Vilhelm Moberg, *Din stund på jorden* (Stockholm: Bonnier, 1963), 109.

37 Billig & Marinho *The Politics and Rhetoric of Commemoration*, 96–100. Aristoteles *Retorik* lyfts fram vad gäller maximerna och frågan om berättelsens svaga plats i demonstrativa/epideiktiska tal.

38 Douglas Davies, *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funeral Rites*, 3 uppl (London: Bloomsbury Academic Press, 2017).